

Rəcəbova Nərminə Nərman qızı
İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ PROSESİNDƏ MAKRO BACARIQLARIN
İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİ İMKANLARI

Giriş. Tədris prosesində makro bacarıqlarla bərabər mikro bacarıqların da inkişaf etdirilməsi müəllimin əsas vəzifələrindəndir. Mikro bacarıqlar dedikdə dilin fonoloji, morfoloji, sintaktik, semantik, pragmatik və diskurs bacarıqları nəzərdə tutulur.

Fonetik sistemi tədris edərkən bəzən bütün səsləri ayrı-ayrı təqdim etməyə ehtiyac olmur. Müəllim əsasən tələbələrin tələffüz etməsində çətinlik çəkdiyi səslərə diqqət yetirməlidir, bu səslərin sözün daxilində necə işləndiyini, digərləri ilə qoşulduqda dəyişdiyini tələbələrə əyani göstərməlidir. Eyni zamanda tələbələr lügətə baxdıqda gördükləri simvolların mənasını da bilməlidir. Məsələn, interlocutor / intə'ləkjətə(r)/, buradakı bu “/” işarə sözün onun daxilində olduğunu, “,” ikinci dərəcəli vurğunu, “'” birinci dərəcəli vurğunu, “(r)” – birləşdirici səsin olduğunu göstərir.

Bəzən fonetika və fonologiya elm sahələri qarışdırılır. Bununla belə, bu elm sahələrinin tədqiqat obyektləri bir-birindən fərqlidir. Fonetika nitq səslərini öyrənir. Belə ki, fonetika **fizioloji**, artikulyar, akustik, eşitmə və qavrama kimi fonetika sahələrini özündə ehtiva **etdirir**. Fonologiya isə səslərin izah edilməsi və sistemləşdirilməsi haqqında elm sahəsidir. Fonologiya saitləri, samitləri və supraseqmental elementləri, başqa sözlə vurğu və intonasıyanı öyrənir. Bəzi tədqiqatçılar tələffüzün tədrisinin əleyhinədir. Lakin, hər hansı bir səsin səhv tələffüz edilməsinin fikrin yanlış anlaşılmasına səbəb olduğunu nəzərə alsaq, tələffüzün tədrisinin əhəmiyyətini anlayırıq. Məsələn, sea və see, yalnız kontekstdən bu sözlərin müxtəlif məna kəsb etdiklərini müəyyən etmək olar.

I want to see new library.

I want to swim in the sea.

Supraseqmental elementlərdən qeyri-dəqiq istifadə yalnız anlaşma ilə nəticələnə bilər. Məsələn, “I haven't said you were guilty” cümləsində “mən” sözünü qüvvətləndirmək istəyiriksə “I” sözünü vurğulu deməliyik. Eynilə bütün cümlə üzvlərinin məqsədimizdən asılı olaraq vurğusunu dəyişdirə bilərik.

Buna görə də Gerald Kelli [5] bildirir ki, tələffüzün tədrisi əvvəlcədən planlaşdırılmalıdır. Planlaşdırılmış dərsləri üç qrupa bölmək olar:

- Qarışıq (integrated) dərslər – bu tip dərslərdə tələffüz dil analizinin əsas hissəsini təşkil edir.
- Düzəldici (korreksiya edici) dərslər- bu zaman tələbələrin çətin tələffüz etdiyi səslər üzərində işlənir.
- Təcrübi (praktika) dərslər- tələffüz edilən hissə ayrılır və onun əsasında müxtəlif çalışmalar yerinə yetirilir.

Məlum olduğu kimi ingilis dilinin müxtəlif – Britaniya, Amerika, Kanada, Avstraliya, İrlandiya variantları mövcuddur. Müəllimlərin qarşısına çıxan əsas problemlərdən biri də hansı variantın tədrisidir. Baxmayaraq ki, digər variantlar, xüsusilə də Amerika variantı daha asandır, Britaniya variantı akademikdir. Bu varianta bəzən “Kraliçanın İngilis dili” və ya “BBC İngilis dili” də deyilir. Digər variantların da Britaniya variantı əsasında yarandığını nəzərə alsaq, tələbələrə Britaniya İngilis dili tədris edilməlidir.

Fonetik dil bacarıqlarının tədrisi zamanı müəllim aşağıdakı növ tapşırıqlardan istifadə edə bilər.

- Drills (təlim tapşırıqları)- müəllim tələffüz edir və tələbələr də onu təkrarlayır. Bəzən tələbələrin xarla təkrarlamasa onları daha da cəsarətləndirir, çünki səhv etməkdən qorxmurlar, lakin bu zaman müəllim diqqətli olmalı və hər bir tələbənin tələffüzünə diqqət yetirməlidir.
- Zəncirləmə tapşırığı özü də iki növdür: irəli və geri. Bu zaman tələbənin deməkdə çətinlik çəkdiyi cümlə hissələrə ayrılır və təkrar edilir. Məsələn,

If I had a chance, I would travel the world with my friend.

If I had a chance. ....

..... I would travel .....

.... the world with my friends.

Müəllim uzun cümləni öndən başlayaraq hissələrə ayırır və nəticədə tələbələr təkrarlayaraq daha yaxşı yadda saxlayırlar.

If I were a millionaire, I would help homeless children.

..... homeless children.

..... I would help.....

If I were a millionaire....

Göründüyü kimi bu nümunə geri zəncirləmədir, çünki cümlə sondan əvvələ doğru hissələrə ayrılıb.

Əvəzəmə çalışmalarını da müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Bu zaman hər hansı bir səs, söz və ya quruluş əvəzlənə bilər.

Məsələn “a” hərfi:

It is an armchair.

It is a table.

It is a sofa.

It is a chair.

Nümunədən də göründüyü kimi “It is ...” hissəsi olduğu kimi qalır, sonluqlar isə tərkibində “a” hərfi olan, lakin müxtəlif səslərə malik sözlərlə əvəz edilir. Bununla da tələbə bir hərfin iki və daha çox səsə malik olduğunu əyani görürlər.

Aşağıda verilmiş sözlərdə tələbələr hansında “e” hərfinin [i], hansında [e] kimi səslənməsini müəyyən etməlidir. Belə ki, bəzilərdə isə ümumiyyətlə səslənmədiyini də öyrənməlidir.

Enemy, elder, eight, even, east, pen, people, early, enormous, establish, amend, beach cease, cell, heaven, meadow, naked, paddle, valley

Bu tip tapşırıq tələbələrin fonetik bacarıqlarının inkişafı üçün yerinə yetirilir.

Homoqraf (eyni cür yazılır, lakin fərqli tələffüz edilir) və homofonlar (fərqli yazılır, lakin eyni tələffüzə malikdir) da tələbələrin qarşılaşdığı əsas problemlərdəndir. “I can hear what you say” və “She is here” cümlələrindəki “hear /here” homofondur. Yalnız kontekstdən mənalara müəyyən etmək olar. “May I open the door” və “Next month is May”. Hər iki cümlədə “may” sözündən istifadə edilib, lakin birinci cümlədə modal fel, ikinci cümlədə isə “May” təqvim ayının adıdır.

Tələffüzün inkişafı üçün tələbələr səslərini yaza və dinlədikdən sonra səhv tələffüz etdikləri sözləri düzəldə bilərlər.

Tələbələr diqqətli nitq ilə sürətli nitq arasındakı fərqi də bilməlidir. Diqqətli nitq zamanı bütün sözlər dəqiq tələffüz edilməlidir. Sürətli nitq zamanı isə assimilyasiya, eliziya (səsin itməsi), birləşmə və intruziya (səsin əlavə edilməsi), səs qovşağı (juncture) və qısaltma kimi proseslər baş verir. “There are ten men in the yard”-cümləsində ten sözündəki “n” men sözündəki “m” hərfinin təsiri ilə dəyişir və [m] səsi kimi tələffüz olunur.

She promised to be here the next day. Next sözündəki “t” [ks] və [d] səsləri arasında itərək tələffüz olunmur.

Bəzən iki söz arasında [r], və [j] səsləri tələffüz edilir, bəzən isə yox. Tələffüz edildiyi zamanı bu səslərə birləşdirici [r], [w] və [j] deyilir. Her eyes, who is və ya I agree.

A name is a person’s name. – An aim is a goal. “A name” və “an aim”-in tələffüzünə nəzər yetirsək hər ikisinin birləşərək eyni cür səsləndiyini görərik ki, bu da səs qovşağıdır. Sonuncu sürətli nitq prosesi qısaltmalardır ki, bu da digərləri ilə müqayisədə nisbətən asandır. I can’t do it – cümləsindəki “can’t” “can not” birləşməsinin qısaltılmış formasıdır.

Müəllim sürətli oxu və sürətli danışığından istifadə edərək tələbələrin bu prosesləri həm dinləyərkən başa düşməsinə, həm də öz nitqlərində istifadə etməsinə kömək edə bilər.

Morfoloji bacarıqların inkişaf etdirilməsi. Morfologiya sözün hissələrini öyrəndiyi halda, morfoloji bacarıqlar isə sözdə morfemlərin mövcudluğunun tanınması qabiliyyətidir. Tədqiqatlar göstərir ki, morfoloji biliklərə malik olmaq tələbələrin oxuyarkən daha yaxşı başa düşmələrinə, söz ehtiyatının zənginləşməsinə kömək edir. Buna görə də morfoloji texnikaları bilmək və ondan istifadə müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Müəllimin tədris təlimatları və texnikası tələbələrin oxuyub anlama zamanı üzleşdiyi problemlərin öhdəsindən gəlməyə kömək edir. Krosson, McKeoun, Moore və Ye [4] müəyyən ediblər ki, tədris-təlimdəki təlimat və strategiya morfoloji strategiya adlanır. Morfoloji biliklərə malik tələbə sözü oxuyarkən onu şərh edə, kontekstdə mənanı ehtimal edə və oxuya bilir. Son illərdə dünyada morfoloji strategiyaları təhlil edən bir neçə tədqiqatlar həyata keçirilir. Bunlardan biri Stovdur [7]. O, bildirir ki, morfoloji biliklərə malik olmaq tələbələrin oxuyub anlama qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün əsas göstəricidir. Eyni zamanda söz ehtiyatının formalaşmasında mühüm bazadır. Digər tədqiqatlar Brandes və McMaster [2] tərəfindən həyata keçirilmişdir. Onlar tədqiqatı oxuma əngəlli tələbələr üzərində aparıb və eyni nəticəni əldə etmişdir. Yazılış çətinliyi üzərində morfoloji strategiyaları isə Anastasiou və Griva [1] tədqiq etmişdir. Tədqiqat işi göstərmişdir ki, morfoloji bilik tələbələrin sözləri düzgün yazmasına kömək edir.

Müəllim tələbələrə sözün kökü, ön şəkilçiləri (prefiks) və suffikslər haqqında məlumatlandırılmalı, onlara sözün mənasının necə dəyişdiyini izah etməlidir. Məsələn, “in-, un-” şəkilçiləri sifətə əlavə olunaraq, əlavə olunduğun sözün əks mənasını ifadə edir, correct-incorrect, happy-unhappy. Aşağıdakı tip çalışma tələbənin prefiks və onların mənalara haqqında biliklərini möhkəmləndirir:

“Worker, bacteria, septic, operative, slave, analysis, ability, academic case, war, operate, pilot, allergy, active, debate, adenoma, close” sözlərini **“co, anti, dis, post, en”** və **“micro”** prefiksleri ilə uyğunlaşdır.

Qrammatik şəkilçilərlə leksik şəkilçilər arasındakı fərqi anlamaq da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bəzi şəkilçilər vardır ki, yazılışı və deyilişi eyni olsa da mənalara fərqlidir, yəni həm leksik, həm də qrammatik şəkilçidir. Məsələn, -er və ya -ing. Bunun üçün aşağıdakı tapşırıq tələbələrə yardım edə bilər.

Verilmiş sözlərdəki “er” və “ing” şəkilçili sözləri düzgün qruplara ayırın.

I want to be a teacher.

Look! She is coming.

The weather is colder today than it was yesterday.

The smiling girl is my sister.

Workers protested for work hours.

Your skin colour is darker than your mother’s.

Alex is doing shopping.

Standing man is looking very happy.

	-er	-ing
Lexic	Teacher, workers	Smiling, standing
Grammatic	Colder, darker	Coming, doing, looking

Xarici dili öyrənməkdə əsas məqsəd müxtəlif situasiyalarda qarşı tərəflə təbii və dəqiq danışmaqdır. Buna görə də ingilis dili müəllimləri müxtəlif çalışmaları dil funksiyalarını tələbələrə aşılmalıdır. Qarşılıqlı əlaqə zamanı dildən necə

istifadəni öyrənən sahə olan praqmatika vasitəsilə tələbələr nitqdəki linqvistik və strateji seçimləri mənimsəyir. Danışq təcrübəsi, qarşıya qoyulan məqsəd, düzgün strategiyanın seçilməsi və doğru ifadələrdən istifadə praqmatik səriştənin göstəricisidir. Situasiyada düzgün ifadələrdən istifadə etmək üçün nitq aktı dəstini formalaşdırmaq lazımdır. Dəvət etmək üçün ilk növbədə diqqəti cəlb etməli, sonra əsas fikir bildirilməli, yəni dəvət aktı yerinə yetirilməli və nəhayət fikir tamamlanmalıdır. Qarşı tərəf isə diqqətli olduğunu göstərməli, dəvətə münasibətini bildirməlidir. Bu baxımdan aşağıdakı misala baxıla bilər.

Joe: Hi, Jane. How are you?

Jane: Fine. I heard very good news. You are going to marry.

Joe: Yes, you are right. That's why I called you. Next Sunday is my wedding. I want to invite you to my wedding.

Jane: Congratulations, dear. I'm really happy for you.

Joe: Thank you.

Jane: Bye.

Müəllim əvvəlcə tələbələrə bu tip dialoqlarla düzgün strategiyaları göstərməli, sonra isə tələbələr özləri müstəqil dialoqlar qurmalıdırlar.

Semantik bacarıqların inkişaf etdirilməsi. Semantik bilik danışılanları anlamaq bacarığıdır. Bir söz bəzən özlüyündə heç bir məna kəsb etmir, bəzən bir neçə mənası olur, bəzən isə kontekstə görə mənası dəyişir. İnsanların həyatı, təcrübələri, yaşadıkları mühit onların ətrafı anlama bacarıqlarını formalaşdırır. Məsələn, ingilis üçün "bir günün normal havası" dedikdə həm günəşli, həm yağışlı, həm dumanlı gün, sibirli üçün isə soyuq və qarlı hava şəraitidir. Bu da insanlar arasında yalnız anlaşılma ilə nəticələnmə bilər. Lakin, bəzi hallarda fikirlər bütün dünya xalqlarında eyni olur. Bu da semantikanın necə əhəmiyyətli olduğunu göstərir. Semantika müxtəlif kontekstlərdə söz və onlar arasındakı əlaqəni başa düşməyi özündə ehtiva edir. Hər hansı sözün fərqli kontekstlərdə bir neçə mənası olur:

- Konseptual və ya əsas məna. Bu məna sözü ayrılıqda gördüyümüz zaman fikrimizə gələn ilk mənasıdır.
- Konnotativ məna mədəniyyətə, yaşa və təcrübəyə görə fərqlənir, məsələn, qara rəng kədər, hüznü əks etdirir.
- Təsiredici məna nəticənin hissindən, məsələyə münasibətindən asılı olaraq dəyişir. Bu zaman nəticə səsini tonu və intonasiyası vasitəsilə sevincini, kədərini, hirsini, ironiyı ifadə edə bilər. Məsələn, hava tutqun olanda "The weather is really love".
- Stilistik məna sosial yönümlüdür, məsələn dostlarla danışdığımız tərz elmi müzakirə zamanı istifadə etdiyimiz tərz ilə eyni deyil.
- Kollokativ məna sözlərin birləşərək ifadə etdiyi bir mənadır, sözlərdən hər hansı birini hətta sinonimi ilə əvəzlədikdə həmin mənanı vermir, məsələn "give up".

Tələbələrin qarşılaşdığı semantik problemlərə bunları aid etmək olar:

- Düzgün sözün tapılması;
- Sözün düzgün təsnif edilməsi;
- Qısa müddətli yaddaşa malik olmaq;
- Vaxt azlığı;
- Kinetik (toxunaraq yadda saxlamaq) və ya vizual (görərək yadda saxlamaq) yaddaş.

Semantik biliyi inkişaf etdirmək üçün müxtəlif növ çalışmalardan istifadə edilir. Bunlara müqayisəli suallar vermək, əks mənalı əşyalar haqqında danışmaq, müəyyən mövzu ilə bağlı sözləri ümumiləşdirmək, sözləri təsnif etmək, uyğun olmayan sözü çıxartmaq, situasiyanı oxuyub və dinlədikdən sonra adlandırmaq, söz ailəsini müəyyən etmək və s. Məsələn,

This summer I went to a foreign country. I was in it's capital. This city is very beautiful. It's nickname is "City of Light". But people call it "City of Love". Louvre Museum and Eiffel Tower are the main sightseeings, but there are a lot of other museums, parks, library, cinema and theatre.

Now find: "Where was I?"

Digər çalışma da tələbələrin semantik biliyinin möhkəmləndirilməsi üçün yararlıdır:

Uyğun olmayan sözü seçin:

A	B	C	D
Policeman	Doctor	Apple	engineer
Eraser	pencil-sharpener	Hair	book
arm-chair	Eye	Sofa	shelf
Fruit	Finger	Lungs	stomach
River	Lake	Ocean	green

Bu cür nəzarət edilən tapşırıq (controlled exercise) yerinə yetirildikdən sonra tələbələr daha varadıcı və müstəqil növ tapşırıqlar yerinə yetirməlidir. Buna misal olaraq hava ilə bağlı sözlər - weather, rain, cloud, rainbow, temperature, pressure, forecast, shower, sunrise, dry, humidity, cold, heat, wind, cloudy, snow, sun – tələbələrə təqdim edilir və onlar bu sözlərdən istifadə edərək mətn qururlar.

Qrammatik bacarıqlar. Qrammatikanın tədrisi gizli (covert) və açıq (overt) metodla yerinə yetirilə bilər. Gizli metodda istifadə zamanı yeni qrammatik məlumat tələbəyə birbaşa göstərilir. Onlara mətn təqdim edilir və qrammatik qayda orada təqdim edilir. Tələbənin əsas diqqəti qrammatik qaydaya deyil mətnə yönəlir. Açıq metod isə gizli metodun

əksidir. Bu zaman qrammatik qayda tələbəyə aydın göstərilir. Məsələn, müəllim əvvəlcə indiki qeyri-müəyyən zamanın düzəlməsi üçün qaydanı izah edir: III şəxsdə əsas felin sonuna -s, -es əlavə edilir. Sual və inkarda isə “do” və “does” köməkçi fellərindən istifadə olunur. Bundan sonra qaydanın tətbiqi üçün müxtəlif növ tapşırıqlar yerinə yetirilir.

Qrammatikanın tədrisi zamanı meydana çıxan əsas problemləri üç qrupa ayırmaq olar:

- Funksiya və forma;
- Ana dil ilə tədris olunan xarici dil arasındakı oxşarlıqlar və fərqliliklər;
- İstisnalar.

Bəzən qrammatik qaydanın funksiya və forması arasında uyğunsuzluq olur. Məsələn, gələcək zamanı ifadə etmək üçün yalnız “shall” və “will”-dən istifadə edilmir. Formaca digər zamanları əks etdirən qrammatik formalardan da istifadə edilir, lakin bu zaman həmin qaydalar da gələcək zamanı ifadə edir. Aşağıdakı nümunələrə diqqət edək:

He'll come tomorrow.

He'll be coming tomorrow.

He's coming tomorrow.

He's going to come tomorrow.

He's to come tomorrow.

He comes tomorrow.

Formaca birinci cümlə gələcək, ikinci gələcək davamedici, üçüncü cümlə indiki davamedici, dördüncü cümlə “to be going to” birləşməsi, beşinci modal fel, sonuncu isə indiki qeyri-müəyyən zamandır. Bununla belə bütün cümlələr gələcək zamanı ifadə edir. Hər bir cümlənin mənasında da fərqliliklər var. Belə ki, “He'll come tomorrow” qəfil qərarı, “He'll be coming tomorrow” hərəkətin dəqiq təşkilini, “He's coming tomorrow” planlaşdırıldığını, lakin dəqiq təşkil edilmədiyini, “He's going to come tomorrow” niyyətin olduğunu, “He's to come tomorrow” məcburiyyəti və sonuncusu isə “He comes tomorrow” rəsmi olduğunu ifadə edir.

Qrammatikanın tədrisi zamanı qarşılaşılan ikinci problem ana dili və xarici dil arasındakı oxşarlıqlar və ziddiyyətlərdir. Məsələn, həm azərbaycan, həm də ingilis dilində sifət isimdən sonra gəlir, qırmızı qələm-red pen. Hər iki dildə isim cəmləşsə də sifət olduğu kimi qalır: qırmızı qələmlər- red pens. Lakin, say ilə uzlaşma müxtəlifdir: on qələm-ten pens. Nümunədən də görüldüyü kimi, azərbaycan dilində isim cəm şəkilçisi qəbul etmədiyi halda, ingilis dilində “pen” sözü cəmləşərək “pens” oldu.

Digər bir nümunə isə söz sırası ilə bağlıdır. Belə ki, ingilis dilində söz sırası “mübtəda+xəbər+tamamlıq+zərflik” kimidir. Azərbaycan dilində isə “mübtəda+ (zərflik+) tamamlıq+xəbər” kimidir. Hər iki dildə “təyin” təyin etdiyi sözün qarşısında işlənir.

He wanted to be a military doctor at the hospital.

O, xəstəxanada hərbi həkim olmaq istəyirdi.

Tələbələrin mənimsəməkdə çətinlik çəkdiyi sonuncu qayda isə istisnalardır. Bildiyimiz kimi, keçmiş sadə zaman “-ed” vasitəsilə düzəlir, lakin tələbə “put-put” və ya “do-did” gördükdə bəzən anlamır. Digər nümunə isimlərin cəmi ilə bağlıdır. İsimlərin cəmi “-s, -es” ilə düzəldiyi halda “sheep” isminin tək və cəminin eyni olması, “tooth-teeth” kimi olması istisna haldır.

Tələbələrə yeni materialın təqdimatı bir neçə prinsiplərə əsaslanmalıdır. Belə ki, yaxşı təqdimat aydın, səmərəli, canlı və maraqlı, tədris olunan mövzuya uyğun və produktiv olmalıdır. İstifadə olunan metoddan (açıq və ya gizli) asılı olaraq təqdimat müxtəlif üsullarla həyata keçirilə bilər. Qrafik, dialoq, mini-situasiyalar, əkslikləri tapmaq üçün mətnlərdən, izah etmək üçün mətnlərdən, vizual situasiyalardan gizli metod zamanı istifadə olunur. Məsələn: “Who where will go tomorrow” qrafiki

Name	Park	School	Work	cinema	Museum

Tələbələr bir-birlərinə sual verərək qrafiki doldurmalıdır.

Ayla, where will you go tomorrow?

- I will go to school.

Mete, where will you go tomorrow?

- I will go to the cinema.

Davud, where will you go tomorrow?

- I will go to work.

Victoria, where will you go tomorrow?

- I will go to park.

Name	Park	School	Work	cinema	Museum
Ayla		X			
Mete				X	
Davud			X		

Victoria	X				
----------	---	--	--	--	--

Növbəti nümunə dialoqdan necə istifadə ilə bağlıdır.

- Hello, Juan.
- Hello, Philippe.
- I heard you have got a collection of animal pictures.
- Yes, I have.
- Have you got a whale picture?
- Yes, I have.
- Have you got an elephant picture?
- No, I haven't.
- Have you got a snake picture?
- Yes, I have. The collection of reptile pictures is my favourite one.

Bu dialoq "Have you got" sualının və cavabının mənimsənilməsi üçündür. Dialoqu dinləyəndən sonra tələbələr qrafiki doldura bilərlər.

Animals	Have got	Haven't got
Whale	X	
Elephant		X
Snake	X	

Mini-situasiyalar tələbələrin yeni materialı gizli metodla aşkar etmələrində mühüm rol oynayır. Bunun üçün cümlə və ya söz birləşmələri tələbələrə verilir və onlar bunlardan istifadə edərək mini situasiyalar qururlar. Məsələn, "used to" ilə bağlı nümunəyə nəzər salmaq:

- Helen – used to go to village
- Joan – used to paint picture
- William – used to ride a bike
- Nelly – used to take photos

Tələbələr bu nümunələrə zaman zərfləri də əlavə edərək mini-situasiya qururlar. "Helen used to go to the village in her childhood. Joan used to paint picture when he was 5, but Nelly used to take photos during her school years. William used to ride a bike till he injured his leg."

Leyla and I went to the stationary yesterday. I bought three pens, two books, a school bag and an eraser. Leyla chose a ruler, a pencil sharpener, ten pencils and four notebooks. When we came to cashbox we saw Maria also was there. She had bought a canvas, five paint brushes, a palette and eight acrylic paints. By the way, Maria likes to paint. She is an artist.

Bu mətn isimlərin tək və cəm formasını müəyyən etmək üçün istifadə olunur.

Singular	Plural
A school bag	Pens
An eraser	Books
A ruler	Pencils
A pencil sharpener	Notebooks
A canvas	Paint brushes
A palette	Acrylic paints

Qrammatikanın izahı üçün mətnlərdən istifadə gizli metoda daxil olan çalışmaları bir növüdür. Bunun üçün ilk öncə tələbələr mətnlə tanış olurlar.

Rustam is a geography teacher. He likes to travel. In his childhood his parents took him to many countries, as Russia, Turkey, the USA, the Netherlands. In the USA he saw the Pacific Ocean, the Missouri River, the Caribbean Sea and San Fransisco Bay. Now he wants to climb Everest, Elbrus, the Tien Shan and the Ural Mountains. The Sahara Desert, the Arabian Desert, the Kara Kum and Death Valley are his favourite places.

Bu mətn müəyyənlik artıqlığının coğrafi adlarla işlənməsi üçün mətdir. Mətnlə tanış olduqdan sonra tələbələr çalışmaları yerinə yetirir.

Country names	Mountain and peak names	Ocean and sea names	Desert and valley names
Russia	Everest	the Pacific Ocean	The Sahara Desert
Turkey	the Ural Mountains	the Missouri River	Death Valley
the USA	Elbrus	San Fransisco Bay	the Arabian Desert
the Netherlands	the Tien Shan	the Caribbean Sea	the Kara Kum

Tələbələr coğrafi adları cədvəldəki bölmələrə uyğun qruplara bölür, sonra hər birində olan istisnaları müəyyən edir.

Gizli metodun tətbiqi üçün istifadə olunan sonuncu çalışma növü vizual vasitələrdən istifadə edərək situasiya yaratmaqdır. Məsələn, indiki davamedici zamanın öyrənilməsi üçün müəllim vizual vasitədən istifadə edə bilər.

Modelləşmə, ayırma, əyani göstərmə, izah açıq metoddan istifadə zamanı tətbiq olunan çalışmaları növüdür.

“Sadə gələcək zaman “shall və will” köməkçi felləri vasitəsilə düzəlik. İnkar formasında “not” hissəciyi bu köməkçi fellərə əlavə olunur, sual isə köməkçi fellər cümlənin əvvəlinə keçir, yəni mübtədadan öncə işlənir.” Müəllim sadə gələcək zamanı öyrədikən bu nitqi söyləyir, sonra tələbələr fərdi və ya xor halında təkrarlayır. Bu modelləşmədir.

“I will have painted portrait by this time tomorrow. I will have painted .....I will have painted ..... I will have painted..... I will have painted..... ” bu nümunədə müəllim “I will have painted” hissəni ayırır və bir neçə dəfə təkrar edir. Beləliklə, tələbələrin diqqətini bu hissəyə yönəldir.

Əyani vasitələr dedikdə həm yazı, həm zaman xətti, həm də barmaqlardan istifadə nəzərdə tutulur.

Sifətin üç dərəcəsi var: adi, müqayisə və üstünlük. An apple is red – bu cümlədə sifət adi dərəcədədir. Təkhəcalı sifətlərin müqayisə dərəcəsinə düzəltmək üçün sifətin sonuna “-er” şəkilçisi əlavə edirik. This apple is redder than that one. This apple is the reddest one. Bu cümlədəki sifət isə üstünlük dərəcəsinə düzəltmək üçün təkhəcalı sifətlərin sonuna “-est” əlavə olunur və üstünlük dərəcəsinəki sifət “the” müəyyənlik artikl ilə işlənir. Bu nümunə isə açıq metod vasitəsilə izaha aiddir.

Müəllim tələbənin səviyyəsini, fərdi qavrama qabiliyyətini nəzərə alaraq açıq və ya gizli metoddan istifadə edə bilər.

Tədris edilmiş hər bir materialın mənimsənilməsinin dərinləşdirilməsi üçün müxtəlif növ tapşırıqlardan istifadə edilir. Bu tapşırıqlar yazılı və şifahi yerinə yetirilə bilər. Drill, qarşılıqlı fəaliyyət, şəxsi məlumatları cəlb etmə və oyunlar şifahi tapşırıq növlərinə, drill, söz sırası, şəklən təsviri və paralel yazı isə yazılı tapşırıq növlərinə aiddir. Drill tapşırıqlardan istifadə zamanı müəllim tələbələrin səhvlərini həmin an düzəldə bilər və bu növ tapşırıq adətən tək və ya fərdi deyil, bütün tələbələrin aktiv iştirakı ilə olur. Digər növlərdən fərqli olaraq drill çalışmaları zamanı tələbələr yaradıcı ola bilər, çünki sualların cavabı tədris edilmiş mətn əsasında. Tələbələr aşağıdakı qısa mətnə qulaq asa və ya oxuya bilər:

Sarah is a student. 5 days a week she must go to school. She studies well. But she must work harder. In her free time she can play with her friends. She can go in for sports, too. She must help her mother at housework. Sarah’s elder brother - Jo has his own company. As he is a boss, he has responsibilities. He must meet with different people, sign negotiations. His mother says, Jo must help charities. He can contribute money to these charities. Jo can get advice from his father, whenever he wants.

Sarah	Can	Must
	Play with her friends	Go to school
	Go in for sports	Work harder
		Help her mother

Jo	Can	Must
	Contribute money	Meet with different people
	Get advice	Sign negotiations
		Help charities

Qarşılıqlı fəaliyyət tipli tapşırıqdan istifadə zamanı tələbələr və material iki qrupa bölünür. Bu zaman hər qrupdakı məlumatlar fərqli olur, lakin onlar bir-birindəki məlumatları soruşaraq tam mətni əldə edirlər.

Tələbələrin əvvəlcədən öyrəndikləri biliklərdən istifadə edərək çalışmanı yerinə yetirməsi şəxsi məlumatların cəlb edilməsi növ tapşırıq aiddir. Məsələn,

I know the capital of ..... is .....

Hər tələbə bu nümunə əsasında bir ölkənin paytaxtını deməlidir.

I know the capital of Turkey is Ankara.

I know the capital of Spain is Madrid.

I know the capital of the USA is Washington.

I know the capital of the UK is London.

I know the capital of Argentine is Buenos Aires.

Tədrisi maraqlı və əyləncəli etmək üçün müəllimlər tez-tez oyunlardan istifadə edir. Bu, tələbələrdə həvəs yaradır və onların materialı yadda saxlamasına kömək edir. Məsələn, müəllim vertikal olaraq söz yazır və tələbələr bu hərflərlə başlayan sözlər tapır.

Boş xanaların doldurulması da yazılı tapşırıq nümunəsidir. Məsələn:

Jack, Kingdom, men, separated, unity, national, kilt, constitutional, English, consists

1. The United .... of Great Britain is a .... monarchy.
2. It is .... from the continent by the .... Channel.
3. The .... symbol of England is Tudor Rose, which .... of red rose and white rose.
4. Union .... is its flag and it symbolizes the .... of the countries.
5. .... is a cloth worn by ... in Scotland.

Təsdiq cümləyə sual verilməsi də bu növə aiddir.

Helen thinks Jane is a doctor.

_____?

San Fransisco is one of the biggest cities of the California State.

?

Judy finds her beautiful.

?

Cathy loves hot chocolate.

?

They are very close friends.

?

Digər nümunəyə nəzər yetirək:

Dostoyevsky's / novellas / of / 15/ include/ works / novels/ and/ fiction /.

Year/ a /students/ is/ for/ intended/ the/ book/ first.

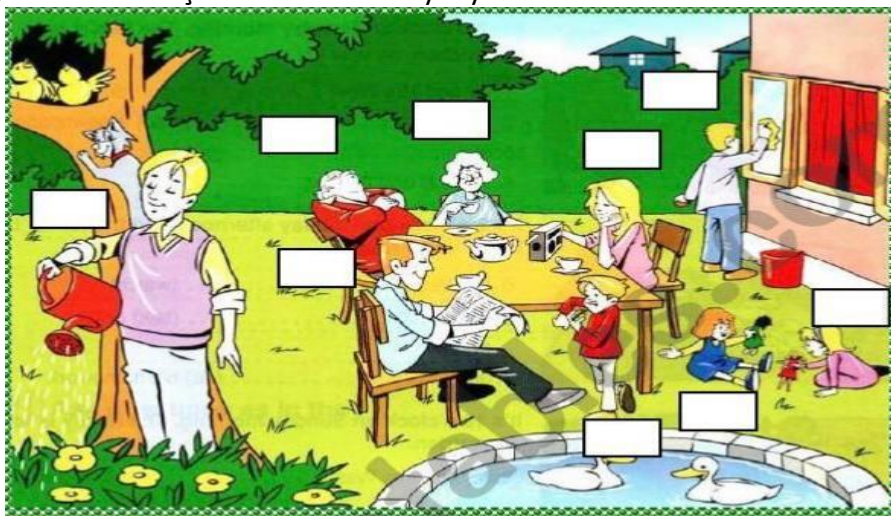
Retired/ Shakespeare/ 1610/ public/ life/ in/ from.

Purpose/ the /abolished /was/ university/ reorganization/ for/ of/ the.

Women/ keep/ of /think/ I /out /politics /should.

Yuxarıda verilmiş nümunə sözlərin düzgün sıralanması ilə bağlıdır. Tələbələrin yeni əldə etdikləri məlumatı daha yaxşı mənimsəmək məqsədilə müəllim yanlış söz sırası çalışmasından istifadə edir.

İndiki davamedici zamanı öyrənərkən cümlə yazmaq tipli tapşırıq növündən istifadə edilə bilər. Bunun üçün müəllim tələbələrə şəkilləri [8] göstərir və onlar şəkildə kimin nə etdiyini yazmalıdır.

Tələbələr tərcüməyi-hal yazmalıdır, lakin bunu necə etməli olduqlarını bilmirlər. Bu zaman müəllim paralel yazıdan istifadə edir, yəni nümunə tərcüməyi-halı göstərir və tələbələr ordaki məlumatları özlərinə uyğun dəyişərək öz tərcüməyi-halını yazır. Müəllim aşağıdakı nümunəni tələbələrə təqdim edir.

My name is Amanda. I was born on 13 November, 1987 in New Jersey. I'm the second child in my family. I have an elder and a younger sister. I finished school in 2005 and entered Princeton University. I was a smart student. In 2009 I graduated bachelor degree and at the same year I gave my documents for Master degree and I got it. Since 2011 my work experience has begun. Now I'm a teacher. But I have not stopped my academic research. So I thought it would be better if I got Phd degree, too. I succeeded it.

I'm not lucky only in my career, but also in private life, too. I am married to Mr. Rustam. He supports me in every field. He also got Phd degree in the geography field. He works as Head of Hydrology Department in one NGO. I have three sons. They are Mete, Kurshad and Davud. Mete is 6, Kurshad is 4 and Davud is 3.

My father Nariman is 65. He is a master. My mother Yegana is a housewife. She is 57. Sabina – my elder sister is 37. She is married and has two daughters. Younger sister- Arzu is also married and has a son and a daughter.

Yeni mövzular tədris edildikdən, şifahi və yazılı tapşırıq növlərindən istifadə edilərək bu biliklər möhkəmləndirildikdən sonra sonuncu mərhələ mənimsəməni yoxlamaqdır.

Test edərkən müəllim unutmamalıdır ki, tədris etmədiyini, ümumi bilikləri yoxlamamalı, test zamanı yeni texnikaları təqdim etməməli və testi təqdim etməzdən əvvəl testin özün də yoxlamalıdır.

Praqmatik dil bacarıqları. İnsanların bir-birləri ilə kommunikasiya zamanı istifadə etdiyi bacarıqlar praqmatik dil bacarıqları adlanır. Bu bacarıqlara yalnız sözlə ifadə deyil, eyni zamanda bədən dili, göz kontaktı və səs tonu da daxildir.

Praqmatik dil bacarıqları sosial bacarıqları, emosiyaları idarə etmək, çeviklik, problemləri həll etmək kimi bacarıqları özündə ehtiva edir. Mükəmməl sosial bacarıqlara malik tələbə fikrini sərbəst, rahat ifadə edə bilər. Çeviklik praqmatikanın əsas tərkib hissəsidir, çünki tələbə bir situasiyadan digər situasiyaya tez keçə bilər, məsələn tələbə müəllim və tələbə tələbə arasındakı münasibət. “Are you kidding” kimi ifadəni tələbənin müəllimə deməsi doğru deyil. Bu bacarıqları inkişaf etdirmək üçün sosial hekayələrdən, vizual vasitələrdən, rol-oyunlarından istifadə edilir. Məsələn, rol oyunu zamanı səhnəcik hazırlanır, tələbənin biri həkim digəri isə pasient olur.

Patient: Good day, doctor.

Doctor: Good day. What is the problem?

Patient: I have a stomachache.

Doctor: How many days are you feeling the ache?

Patient: It is more than 10 days.

Doctor: What are symptoms?

Patient: my stomach rumbles, I feel acid and I vomit.

Doctor: For having exact diagnosis, you must swallow probe and take some analysis. After that we will decide what to do. Tomorrow at 9 be here, but please be hungry.

Patient: Ok, doctor, I will be here. By the way when I eat it makes me uncomfortable.

Doctor: Would you like to swallow probe with anesthesia or without?

Patient: With anesthesia.

Doctor: Don't be late.

Patient: I will be in time. Bye

Doctor: Bye.

Dialogdan da göründüyü kimi, həm istifadə edilən sözlər, həm xəstənin mimikası (səhnəcikdə) tələbələrə fərqli situasiyada necə dəyişmələrinin əyani göstəricisidir.

Və ya müəllim bir neçə emosiya şəklini göstərir və tələbə şəkillərə əsasən situasiya qurmalıdır.

Diskurs dil bacarıqları. Diskurs sosial kontekstdə dildən istifadəni nəzərdə tutur. Diskurs bacarığının iki əsas aspekti var: birlik (cohesion) və uyğunluq (coherence) [2]. Söylənən fikir bir-birinə uyğun, ardıcıl və rabitəli olmalıdır. Birləşdirici sözlər bağlayıcılar (in other words, for this reason, in common, firstly, secondly, at last və s.) və zərflər cümlədə sözləri bir-biri ilə bağlayaraq birlik yaradır. Tələbələr ilk növbədə birləşdirici sözlərin mənalarnı bilməlidir. Bunun üçün müxtəlif növ tapşırıqlardan istifadə etmək olar, məsələn:

Aşağıdakı bağlayıcı sözləri mənalarnı görə qruplara ayırın:

in addition, for instance, despite, for, as well as, nevertheless, for example, while, furthermore, in contrast, since, and, also, because, on the contrary, including

Addition	Cause	Contrast	Example
in addition	For	despite	for instance
as well as	since	while	for example
furthermore	Because	in contrast	including
Also		on the contrary	
And			

Növbəti tapşırıq isə daha yaradıcı olmalıdır, məsələn yuxarıda verilmiş bağlayıcı sözlərdən istifadə edərək “My duties and responsibilities” mövzusunda esse yazı işi.

Tələbələr sinifdə nə qədər çox ingilis dilindən istifadə edərlərsə o qədər də çox ingilis dili bacarıqlarını inkişaf etdirmiş olurlar.

Ədəbiyyat

- Anastasiou, D. & Griva, E. (2012). Morphological processing strategies: An intervention for spelling difficulties in English language. English Language Teaching, 5(4), 15-23.

2. Brandes, D. R. & McMaster, K. L. (2017). A Review of Morphological Analysis Strategies on Vocabulary Outcomes with ELLs. *Insight into Learning Disabilities*, 14(1), 53-72.
3. Celce-Murcia, M., Dörnyei, Z. & Thurrell, S. (1995). Communicative competence: A pedagogically motivated model with content specifications. *Issues in Applied Linguistics*, 6(2), 5-35.
4. Crosson, A. C., McKeown, M. G., Moore, D. W. & Ye, F. Extending the bounds of morphology instruction: Teaching Latin roots facilitates academic word learning for English learner adolescents. *Reading and Writing*, 2018, p.1–39.
5. Gerald Kelly, *How to teach pronunciation*, Longman, 2007, p 154
6. J. Harmer, *Teaching and Learning Grammar*. Longman, 1996, p 69
7. Stowe, M. (2019). *Teaching Morphology: Enhancing Vocabulary Development and Reading Comprehension*, School of Education, December 20, 2020, pp.90-95
8. <https://znanija.com/task/44879761>

XÜLASƏ

Məqalə dil tədrisində mikro dil bacarıqların inkişaf etdirilməsinə həsr olunmuşdur. Mikro bacarıqlar dedikdə dilin fonoloji, morfoloji, sintaktik, semantik, praqmatik və diskurs bacarıqları nəzərdə tutulur. Bu sistemlər iyerarxiyaya əsaslanır. Məlum olduğu kimi dil bu bacarıqların üzərində formalaşır və bu bacarıqlara malik olmadan ingilis dilindən istifadə mümkün deyil. Məqalədə G. Kelli, J. Harmer, Celce-Murcia kimi görkəmli alimlərin fikrindən istifadə edərək mikro bacarıqların inkişaf etdirilməsi üçün tapşırıq nümunələri göstərilmişdir. Bu tapşırıqlar nəzarət ediləndən daha yaradıcı növlərə doğru istiqamətlənib və həm şifahi, həm də yazılı formadaadır. İngilis dilinin tədrisində mikro bacarıqların öyrənilməsinin vacibliyini nəzərə alsaq, məqalə mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Açar sözlər: mikro dil bacarıqları, fonoloji, morfoloji, sintaktik, semantik, praqmatik və diskurs bacarıqları.

Возможности развития микронавыков в процессе обучения английскому языку

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена развитию микронавыков в обучении языку. Под микронавыками понимаются фонологические, морфологические, синтаксические, семантические, прагматические и дискурсивные навыки владения языком. Эти системы основаны на иерархии. Как известно, языкформируется на этих навыках и без этих навыков невозможно пользоваться английским языком. В статье приведены примеры заданий на развитие микронавыков с использованием мнения таких выдающихся ученых, как Г. Келли, Дж. Хармер, Селси-Мурсия. Эти задания выполняются с контролируемыми до творческими, и как устно, так и письменно. Учитывая важность изучения микронавыков в обучении английскому языку, статья важна.

Ключевые слова: микро языковые навыки, фонологические, морфологические, синтаксические, семантические, прагматические и дискурсивные навыки.

The opportunities of developing micro skills in the English language teaching process

Summary

The article is dedicated to the development of micro language skills in the teaching. By micro language skills we mean phonological, morphological, syntax, semantic and discourse skills. These systems are based on hierarchy. As it is known language is formed on the basis of these skills and without obtaining these skills it is impossible to use English. By using thoughts of outstanding scholars as G. Kelly, J. Harmer and Celce-Murcia exercise examples for the development of micro skills are given in the article. These exercises are directed from controlled one to creative exercise and are fulfilled in both oral and written form. By taking into account the significance of micro skills in the English language teaching the article is very important.

Key words: micro language skills, phonological, morphological, syntactic, semantic, pragmatic and discourse skills.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyeva